

Beata Grelewicz

ZAWARTOŚĆ I SPOSÓB PORZĄDKOWANIA AKT MAJĄTKOWYCH PRZECHOWYWANYCH W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W ZIELONEJ GÓRZE NA PRZYKŁADZIE ZESPOŁU „WIELKA WŁASNOŚĆ ZIEMSKA W OTYŃIU”

Archiwa majątkowe, zwane do niedawna archiwami podworskimi, to archiwa „powstałe w wyniku działalności osób, rodzin lub rodów, zawierające materiały związane z posiadaniem i zarządzaniem dobrami ziemskimi oraz odnoszące się do spraw osobisto-rodzinnych i wykonywanych funkcji publicznych”¹. Do państwowego zasobu archiwalnego zostały one włączone na mocy dekretu o reformie rolnej i rozporządzenia ministra rolnictwa i reform rolnych z 1 marca 1945 roku² oraz dekretu o majątkach opuszczonych i poniemieckich z 8 marca 1946³.

Specyficznym typem archiwów majątkowych są te, które wykształciły się na terytorium Śląska, mają one bowiem wiele cech wspólnych, które znalazły odbicie w sposobie narastania ich zasobów oraz określają ich formy i zawartość. Należą do nich: odmienna forma feudalnej własności ziemi, stosunkowo wcześniej wykształcona forma organizacji administracji dóbr oraz uprzemysłowienie w okresie kapitalizmu. Istniały naturalnie różnice w wielkości poszczególnych dóbr, stopniu ich rozwoju i uprzemysłowienia oraz formach prawno-organizacyjnych, lecz nie zmieniają one zasadniczego kształtu tych archiwów, który opiera się na dobrach rodowych, często niepodzielnych i dziedziczonych na zasadzie primogeniury, a nie na członkach poszczególnych rodzin⁴. Śląskie archiwa wielkiej własności do połowy XIX wieku wyróżniają się ponadto wysuwaniem w nich na pierwszy plan akt władztwa. Wynikało to z szerokiego zakresu uprawnień polityczno-prawnych, jakie przysługiwały właścicielom majątków, wykonywanych przez centralne organy administracji dóbr zwanych kamerami. Kamera pełniła zarówno funkcje polityczno-administracyjne, jak też związane z administracją gospodarczą dóbr. Niektóre bardzo rozległe dobra ziemskie zwane *Herrschaft* (np. Otyń) miały kamerę centralną oraz odrębne kamery dla poszczególnych kompleksów dóbr. W miarę

¹ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 20.

² Dziennik Urzędowy RP, nr 10, poz. 51, 1945.

³ *Ibidem*, nr 13, poz. 87, 1946.

⁴ B. S p y r a, *Specyfika śląskich archiwów podworsko-przemysłowych*, „Archeion” 1975, t. 62, s. 105-112.

rozwoju gospodarczego rozrastała się także kamera, która oprócz prowadzącego kancelarię kanclerza i zarządzającego finansami administratora gospodarczego zatrudniała również zarządcę lasów, stawów, spichlerza, browarów, gorzelnii, cegielni itp. Na przełomie XVIII i XIX wieku część z tych stanowisk wyodrębniła się w samodzielne jednostki organizacyjne, np. urząd rentowy (*Rentamt*), urząd budowlany (*Bauamt*), zarząd lasów (*Forstamt*), zarząd gospodarczy (*Wirtschaftsamt*). Wraz z rozwojem stosunków kapitalistycznych, likwidacją władztwa właścicieli dóbr, zniesieniem poddaństwa i uwłaszczeniem chłopów oraz rozwojem przemysłu niektóre dobra ziemskie przekształciły się w koncerty rolniczo-przemysłowe. Miejsce kamery zajęła generalna dyrekcja dóbr z dyrektorem na czele, która pełniła już tylko funkcje gospodarcze. Generalnym dyrekcjom podlegały dyrekcje branżowe (rolnictwa, leśnictwa, przemysłu), te zaś z kolei miały własne jednostki administracyjne w terenie, zakłady produkcyjne, towarzystwa siostrzane i filialne oraz udziały w obcych przedsiębiorstwach.

Archiwa majątkowe ukształtowane w wyniku tych wszystkich przemian mają często bardzo skomplikowaną strukturę i odzwierciedlają różne fazy rozwoju historycznego. Koścem, wokół którego narastały ich zasoby, były kompleksy dóbr, a nie ich właściciele. Wśród nich główną rolę odgrywają akta władztwa, które dotyczą spraw polityczno-administracyjnych całego kompleksu dóbr i wszystkich jego mieszkańców. Drugorzędne znaczenie mają materiały gospodarcze, dotyczące zarządzania i gospodarowania majątkiem. Najmniej liczne i o marginalnym znaczeniu są natomiast materiały rodzinne i osobiste właścicieli.

Zabezpieczenie i udostępnienie archiwów majątkowych do badań naukowych uważa się za jedno z najważniejszych osiągnięć służby archiwalnej po II wojnie światowej. Ich fizyczne przejęcie umożliwił okólnik ministra rolnictwa i reform rolnych z 14 lutego 1946 roku, polecający urzędowi ziemskiemu przekazanie do archiwów państwowych wszelkich akt z majątków przejętych do parcelacji⁵.

W zasobie Archiwum Państwowego w Zielonej Górze przechowuje się kilka, niestety najczęściej szczątkowo zachowanych, archiwów majątkowych. Oprócz największego i najbogatszego pod względem zawartości zespołu „Wielka Własność Ziemska w Brodach i Zasiekach” (*Standesherrliches Dominium Pförten*), który obecnie jest wstępnie zinventaryzowany, drugi pod względem rozmiaru jest opracowany w latach 2002-2004 zespół o numerze 161 „Wielka Własność Ziemska w Otyniu” (*Herrschaft Deutsch Wartenberg*). Zawiera on 4460 jednostek archiwalnych, co stanowi 40,12 metrów bieżących wytworzonych w latach 1508-1941.

Zgodnie ze wstępnymi rozważaniami w zespole możemy wyróżnić trzy zasadnicze grupy materiałów: akta władztwa, akta gospodarcze i archiwum rodzinne właścicieli dóbr.

⁵ B. S m o l e ń s k a, *Archiwa podworskie w Polsce Ludowej*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 39; J. K u s, *Akta podworskie w archiwum i praktyce badawczej*, „Archeion” 1980, t. 70, s. 70.

Grupa pierwsza zwana „Standesverwaltung” liczy 915 jednostek archiwalnych. W jej skład weszły materiały związane z szerokim zakresem kompetencji administracyjno-policyjnych właścicieli dóbr podzielone na poniżej scharakteryzowane serie.

Verfassung und Verwaltung zawierają normatywy polityczno-administracyjne w formie zarządzeń władz krajowych, akta dotyczące reprezentacji stanowych (statuty i regulaminy, protokoły z posiedzeń landtagu, wyciągi z protokołów stanów księstwa glogowsko-żagańskiego), dokumentację spraw organizacyjno-administracyjnych (dzienniki podawcze Urzędu Obwodowego w Otyniu, obsadzanie stanowisk, rozliczenie dochodów i wydatków urzędu).

Gemeindesachen skupia sprawy gmin wiejskich podległych właścicielom dóbr otyńskich, tj. gminy Bobrowniki (Bobernig), Koźła (Dammerau), Otyń (Deutsch Wartenberg), Drzonków (Drentkau), Zakęcie (Erkelsdorf), Ługi (Freidersdorf), Zatonie (Günthersdorf), Czasław (Heidau), Konradowo (Kunersdorf), Gołaszyn (Lindau), Niedoradz (Nittritz), Swarzenice (Schwarmitz), Stary Staw (Teichhof), Borów Polski (Windisch Bohrau), Sucha (Zauche). Poruszane w tej grupie zagadnienia dotyczą wizytacji gmin, wprowadzenia ordynacji gminnej, kontroli finansów oraz zatrudniania urzędników sądowych i poborców podatkowych.

Fürsorgesachen, czyli opieka nad ubogimi, zawiera informacje na temat: fundacji dobroczynnych, pomocy w wypadkach losowych, wsparcia i zapomóg, zakładania domów dla ubogich, kontroli nad finansami kasy ubogich w poszczególnych majątkach oraz zatrudniania w nich odpowiedniego personelu.

Hospitalsachen, czyli opieka zdrowotna, dotyczy działalności szpitala św. Krzyża w Otyniu: administrowania szpitalem, sprawozdań z jego działalności, remontów budynku, przyjmowania pacjentów, wykazów chorych z określeniem ich choroby, rozliczania rachunków oraz darowizn na rzecz szpitala.

Kirchen- und Schulsachen obejmuje sprawy patronatu właścicieli nad szkołami i kościołami i zawiera informacje dotyczące budowy i utrzymania szkół i kościołów, obsadzania posad nauczycieli i pastorów oraz wszelkich spraw finansowych w następujących miejscowościach: Bobrowniki, Borów Polski, Czasław, Drzonków, Gołaszyn, Ługi, Niedoradz, Nowe Miasteczko, Otyń, Sucha, Zakęcie i Zatonie.

Militärsachen podejmuje zagadnienia wojenne i wojskowe, przede wszystkim rekrutacje, kwaterunki i zaopatrzenie wojsk oraz wsparcie wdów i sierot po poległych żołnierzach.

Największą grupą materiałów (614 jednostek archiwalnych) w tej części zespołu są różnego rodzaju akta policyjne dotyczące nadzoru nad przestrzeganiem porządku, bezpieczeństwa publicznego i obyczajowego (Eigentums- und Sicherheitspolizei oraz Ordnungs- und Sittenpolizei), spraw sanitarnych i weterynaryjnych (Sanitätspolizei), łowieckich i leśnych (Forst-, Feld- und Jagdpo-

lizei), zabezpieczenia przeciwpożarowego (Feuerpolizei), prawa budowlanego (Baupolizei), utrzymania dróg i mostów (Straßen- und Wegepolizei), oczyszczania rowów melioracyjnych, zabezpieczania wałów odrzańskich, analizy stanów wód (Wasserpolizei), nadzoru policyjnego nad związkami i stowarzyszeniami, handlem i rzemiosłem (Gewerbepolizei).

Drugą przeważającą część zespołu stanowią akta gospodarcze. Liczą one 3529 jednostek archiwalnych, zgromadzonych w grupie „Herrschaftsverwaltung”. Ze względu na wartość historyczną na uwagę zasługują tu przede wszystkim materiały prawno-majątkowe. Są to najstarsze zachowane w zespole akta sięgające początków XVI wieku, dotyczące sporów Rechenbergów z okolicznymi sąsiadami o prawa własności do poszczególnych ziem wchodzących w skład dóbr rycerskich (Rittergut) Otyń. W bardzo ważnej dla badacza serii „Eigentumssachen” znajdują także swoje odzwierciedlenie najważniejsze wydarzenia w dziejach Wielkiej Własności Ziemskiej Otyń. Należą do nich: toczący się w latach 1610-1645 spór między Spritzensteinami i Rechenbergami o prawa własności dóbr, odpisy dokumentów dotyczących zapisów testamentowych uczynionych przez Hansa Ernesta Spritzensteina na rzecz zakonu jezuitów, regulacje prawne w sprawie przejęcia Otynia przez Dorotę Talleyrand-Dino na mocy testamentu Piotra Birona i ustanowienia fideikomisu, włączenie Zatonia do Wielkiej Własności Ziemskiej Otyń oraz przeprowadzony po śmierci księżnej Doroty w 1862 roku podział majątku między jej dzieci – księcia Aleksandra Edmunda von Dino i markizę Paulinę Józefinę von Castellano z rozdzieleniem zarządów obu dóbr. W serii tej można znaleźć również informacje dotyczące rozwoju i powiększającego się stanu posiadania dóbr otyńskich o kolejne wsie, także w postaci odpisów z ksiąg gruntowych. Do ciekawszych materiałów należą ponadto dwie mapy Wielkiej Własności Ziemskiej w Otyniu sporządzone w latach 1850-1851 przez Jüttnera na podstawie map Müllera i Riegera w skali 1 : 15 000. Brak natomiast zupełnie dokumentów, które jeszcze na początku XX wieku stanowiły dużą część zachowanych w zespole materiałów⁶. Pozostałe akta gospodarcze również zostały podzielone na serie.

Grupę **Kanzleisachen** stanowią sprawy kancelaryjno-registraturalne; większość z nich to dzienniki podawcze i kopiaższe korespondencji wychodzącej z kancelarii. Ponieważ w zespole nie zachowały się żadne repertoria i wykazy akt, z punktu widzenia archiwalnego na uwagę zasługują tu szczerkowe, kilkustronicowe spisy akt wytworzonych przez Urząd Leśny w Otyniu (Forstamt) z lat 1880, 1888 i 1891, dotyczące spraw związanych z gospodarką leśną oraz przede wszystkim sporządzony w 1863 roku spis akt przekazanych z Żagania do Otynia, dotyczących administrowania Wielką Własnością Ziemską Otyń. Większość zawartych tam materiałów została wytworzona w latach 1800-1862. Tylko nieliczne jednostki,

⁶ *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens II. Kreis Grünberg und Freystadt*, oprac. K. Wuttke, *Codex diplomaticus Silesiae*, t. XXIV, Breslau 1908, s. 70-89.

głównie urbarze, sięgają okresów wcześniejszych. Spis ten został sporządzony prawdopodobnie w związku ze śmiercią księżnej Doroty Talleyrand-Périgord i podziałem majątku między jej dzieci. Mimo że zawiera on tylko 247 pozycji, jego analiza pozwala na szacunkową ocenę liczby zachowanych z tego okresu jednostek.

W serii **Vermessungs- und Grenzregulierung** znajdują swój wyraz uregulowania graniczne pomiędzy majątkami wchodzącymi w skład kompleksu dóbr otyńskich, a także pomiędzy Wielką Własnością Ziemią Otyń i innymi właścicielami ziemskimi oraz rejestry pomiarowe.

Bardzo bogato reprezentowane serie: **Ablösungs- und Gemeinheitsteilungs-Sachen, Dismembrationssachen i Grundakten von den bäuerlichen Nahrungen** dotyczą zniesienia poddaństwa i uwłaszczenia chłopów oraz związanej z tym regulacji zobowiązań chłopskich, likwidacji serwitutów i rozgraniczeń gruntów.

Verpachtungen zawiera kontrakty dzierżawne zawarte w latach 1809-1926.

Streitigkeiten traktuje o sporach dotyczących spraw własnościowych, pańszczyźnianych i finansowych, znajdujących często swoje rozwiązanie dopiero w sądzie.

Typowo gospodarczą serią jest **Wirtschaftsachen**, zawierająca akta dotyczące gospodarki rolno-hodowlanej w postaci: zarządzeń i instrukcji, sprawozdań gospodarczych z poszczególnych folwarków wchodzących w skład dóbr otyńskich (tj. Barcikowice, Bobrowniki, Borki, Borów Polski, Czasław, Drzonków, Gołaszyn, Kiełpin, Klenica, Niwka, Niodoradz, Otyń, Stary Staw, Sucha, Zakęcie, Zatonie), ich lustracji i inwentaryzacji, tabeli zasiewów, plonów i omłotów, informacji o hodowli zwierząt (np. bażantów), dzienników prac polowych oraz dokumentacji rachunkowej dotyczącej rozliczenia finansowego poszczególnych majątków.

Dużą część należących do Wielkiej Własności Ziemskiej w Otyniu gruntów stanowiły lasy, dlatego też jedną z pierwszych, wyodrębnionych z kamery samodzielnych jednostek organizacyjnych był Zarząd Lasów w Otyniu (Forstamt Deutsch Wartenberg). Wytworzone przez niego materiały stanowią najliczniejszą serię zwaną **Forstsachen** w tej części zespołu (1071 jednostek archiwalnych), zawierającą następujące grupy materiałów: podział terenów leśnych na mniejsze jednostki organizacyjne, sprawozdania z zarządzania lasami i prowadzenia gospodarki leśnej w poszczególnych obwodach leśnych, sprawy personalne w tym akta osobowe pracowników leśnych, dzienniczki pracy, budżety, plany zalesień i wyrębów, wyniki pomiarów i szacunków dotyczące ściętego drewna, zbyt drewna i innych użytków leśnych, szkody leśne oraz rozliczenie dochodów i wydatków związanych z prowadzeniem gospodarki leśnej.

Oddzielną serię stanowią akta gospodarki łownej – **Jagdsachen** z dokumentacją dotyczącą dzierżawy terenów łowieckich, handlu zwierzyną leśną, kłusow-

nictwa, szkód poczynionych przez zwierzynę leśną oraz sprawami finansowymi z zakresu gospodarki łownej.

Akta wytworzone przez zakłady przemysłowe reprezentowane są przez serię **Brennerei** – dotyczącą działalności gorzelni w Otyniu, Niwce i Zatoniu, **Schneidemühle** traktującą o tartaku w Klenicy oraz **Ziegeleien**, czyli cegielnie z podziałem na cegielnię w Bobrownikach, Drzonkowie, Klenicy i Niedoradzu. Zgromadzona tu dokumentacja dotyczy przede wszystkim rozliczeń finansowych.

Grupa **Bausachen** obejmuje sprawy z zakresu budownictwa lądowego i wodnego, zawiera informacje dotyczące budowy i remontów obiektów mieszkalnych i gospodarczych oraz związane z tym rozliczenia finansowe, utrzymania i modernizacji wałów nadodrzańskich, a także wszelkich prac melioracyjnych.

Bogatą serię stanowi także centralna rachunkowość dóbr – **Finanzsachen** z księgami i aktami rachunkowo-kasowymi, budżetami, bilansami i sprawami podatkowymi.

Ostatnie serie tej części zespołu: **Chatoulesachen** i **Bäckerei** tworzą materiały dotyczące utrzymania pałaców w Otyniu i Zatoniu, parku w Zatoniu oraz rozliczenia przypałacowej piekarni.

Trzecią, liczącą zaledwie 16 jednostek archiwalnych część zespołu stanowi archiwum rodzinne ostatnich właścicieli dóbr, tj. ministra pruskiego Karla Rudolfa Friedenthala i jego córki Renaty von Lancken-Wacknitz. W jego skład wchodzi akta hipoteczne dotyczące pozaotyńskich posiadłości Renaty von Lancken-Wacknitz oraz inwentarz berlińskiego domu Friedenthalów. Materiały te mają jednak niewielkie znaczenie merytoryczno-informacyjne.

Porządkowanie zespołu „Wielka Własność Ziemska w Otyniu” oparto na „Wskazówkach metodycznych do opracowywania archiwów podworskich”, wprowadzonych pismem okólnym nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 14 czerwca 1983 roku⁷. Dopuszczają one zastosowanie jednej z trzech metod opracowania:

1) zachowanie lub przywrócenie archiwum porządku nadanego przez jego twórców, jeśli dany system porządkowania objął większą grupę materiałów archiwalnych, co uwidacznia się w zachowanych pomocach archiwalnych lub sygnaturach,

2) zachowanie lub przywrócenie układu kancelaryjnego,

3) opracowanie własnego układu przez porządkującego zespół archiwistę.

W wypadku wyboru trzeciego rozwiązania do wymienionych wskazówek dołączono dwie propozycje systematyzacji akt. Zgodnie jednak z intencją twórców wskazówek metodycznych nie są to gotowe schematy do zastosowania, lecz

⁷ *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952-2000*, oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 487-502.

jedynie koncepcje, które mają stanowić inspirację dla opracowujących zespoły akt majątkowych archiwistów. W związku z tym należy z nich korzystać krytycznie, modyfikując ich zalecenia stosownie do potrzeb danego zespołu.

Zespół „Wielka Własność Ziemska w Otyniu” zawiera 4460 jednostek archiwalnych. W porównaniu z większością innych zespołów majątkowych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Zielonej Górze jego stan zachowania możemy określić jako dobry. Jednak jeżeli weźmiemy pod uwagę zasięg terytorialny i liczbę majątków wchodzących w skład dóbr otyńskich zwanych Herrschaft Deutsch Wartenberg oraz ponad czterechsetletni okres narastania zachowanych materiałów archiwalnych, tj. lata 1508-1941, zdamy sobie sprawę z tego, iż w rzeczywistości zachowała się w nim jedynie niewielka część ogromnego wytworzonego zasobu. Ponadto przy kolejnych zmianach właścicieli dóbr dochodziło niejednokrotnie do wydzielania części akt, co burzyło ich wcześniej ustalony porządek. Na podstawie materiałów zebranych do dziejów zespołu ustaliłam, iż do takiej sytuacji doszło np. w 1862 roku, po śmierci księżnej Doroty Talleyrand-Périgord, kiedy na mocy jej testamentu Wielka Własność Ziemska w Otyniu została podzielona pomiędzy jej dzieci: księcia Alexandra Edmunda von Dino i Paulinię Józefinę, markizę von Castellane oraz w 1881 roku przy sprzedaży części majątku należącego do księcia von Dino ministrowi pruskiemu Rudolfowi Friedenthalowi. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, iż zachowane w zespole materiały to w przeważającej części akta dotyczące spraw gospodarczych, przy których wytwarzaniu i przechowywaniu nie stosowano reguł kancelaryjnych i registraturalnych. W związku z tym podczas porządkowania zespołu bardzo trudno było ustalić cechy charakterystyczne dla kancelarii kolejnych właścicieli i zarządców Wielkiej Własności Ziemskiej w Otyniu.

Najstarsze, sięgające czasów Rechenbergów materiały mają postać luźnych składek. Prawdopodobnie były one przechowywane w postaci wiązek lub luzem w szafach. Trafiły do Staatsarchiv Breslau, gdzie akta majątkowe wymieszano z aktami miejskimi Otynia i Urzędu Szkolnego w Otyniu, włożono do wspólnych brązowych papierowych okładek i oznaczono tytułem „Rep. 25 Stadt Deutsch Wartenberg” oraz napisaną niebieską kredką sygnaturą i pieczętką archiwum.

Największa grupa akt wytworzona od czasów jezuickich (przede wszystkim w serii Kirchen- und Schulsachen) poprzez Bironów do Wackenitzów ma postać poszytów. Są one oprawione w tekturowe okładki koloru szarego lub łososiowego z niebieskim grzbietem. Tytuły jednostek i daty skrajne były pisane odręcznie czarnym tuszem. Często pojawiała się także nazwa aktotwórcy (General-Verwaltung der Herrschaft Deutsch Wartenberg, Die Lancken-Wackenitz'sche General-Verwaltung). Nielicznie zachowane sygnatury typu XI 4, IV 4 świadczą o przechowywaniu akt w repozytorium w ściśle określonym porządku. Fragmentaryczność ich zachowania oraz brak dodatkowych pomocy w postaci spisów akt,

repertoriów czy planów registratury uniemożliwia jednak przywrócenie materiałom ich pierwotnego układu.

Typowe dla kancelarii pruskiej akta znajdują się w pierwszej części zespołu, w której zgromadzono akta władztwa. Zostały one wytworzone przez Urząd Obwodowy w Otyniu (Amtsbezirk Deutsch Wartenberg). Są to niebieskie posyty, na których występują napisane lub nadrukowane stałe elementy opisu: nazwa urzędu (Acta des Amtsbezirks Deutsch Wartenberg betreffend), tom (Band), miejsce na wpisanie sygnatury oznaczającej przechowywanie akt w registraturze (Abtheilung, Sectio. Nummer). Z prawej strony okładki znajdowało się miejsce na wpisanie dat rozpoczęcia (*angefangen*) i zakończenia (*geschlossen*) posyту.

Charakterystyczna jest także grupa akt w serii Forstsachen, dotycząca przede wszystkim zarządzania, planowania, sprawozdawczości, wyników pomiarów i szacunków, budżetów. Są one oprawione w ciemnoniebieskie tekturowe okładki z określeniem nazwy aktotwórcy (najczęściej jest to Das Herzogliche Forstamt zu Deutsch Wartenberg), tytułem teczki i datami skrajnymi z wypustką koloru łososiowego, na której powtórzono tytuł i daty skrajne jednostki. Na aktach tych brak jednak sygnatury. Jednakże nawet w tej serii występuje duża różnorodność, gdyż akta dotyczące wyrębów tzw. Abzählungstabelle wyglądają już zupełnie inaczej (oprawne w jasnobrązową tekturę składki z tytułem, miejscem wyrębu [Schutzbezirk] i rokiem gospodarczym [Wirtschaftsjahr]).

Dużą grupę akt, przede wszystkim finansowych, stanowią księgi o bardzo różnym formacie i sposobie oprawy (najczęściej okładki z grubej tektury oklejone czarnym lub zielonym papierem), tylko z tytułem lub bez jakiegokolwiek opisu. Tu także brak jakichkolwiek oznaczeń kancelaryjno-registraturalnych.

Ponadto w różnych grupach akt w zespole zachowała się bardzo duża liczba składek, na których odręcznie napisano tytuł, zszytych i nieoprawionych rachunków oraz składowanych w segregatorach załączników do rachunków.

Fragmentaryczność zespołu i zachowane tylko dla niewielkiej jego części oznaczenia kancelaryjne, w których wobec braku dodatkowych pomocy w postaci repertoriów czy planów registratury trudno było dopatrzeć się jakiejś ciągłości i przejrzystości, uniemożliwiły mi zarówno przywrócenie archiwum porządku nadanego mu przez jego twórców, jak i odtworzenie układu kancelaryjno-registraturalnego. Wobec tego przy porządkowaniu zespołu „Wielka Własność Ziemska w Otyniu” zastosowałam trzecią dopuszczoną we wspomnianych wskazówkach metodycznych metodę opracowania. Skonstruowany przeze mnie układ jest układem rzeczowo-chronologicznym opartym na kompetencjach aktotwórcy. Zgodnie ze specyfiką śląskich archiwów majątkowych, inspirowane schematem ramowym stanowiącym załącznik B do wskazówek metodycznych do opracowania archiwów podworskich, cały zespół podzieliłam na trzy zasadnicze części: Standesverwaltung (akta władztwa), Herrschaftsverwaltung (akta gospodarcze)

i Familienarchiv (archiwum osobiste właścicieli dóbr). W ramach każdej z tych grup wydzieliłam serie, które podzieliłam na podserie i grupy rzeczowe. Tak szczegółowy podział miał również na celu zwiększenie przejrzystości zespołu i ułatwienie ewentualnym badaczom szybkiego dostępu do interesujących ich grup materiałów. Zawartość poszczególnych serii zespołu została opisana w pierwszej części niniejszego artykułu.

W porównaniu z innymi przechowywanymi w zasobie Archiwum Państwowego w Zielonej Górze zespołami zgromadzone tu archiwalia majątkowe są stosunkowo rzadko wykorzystywane. Mimo swojego szczątkowego w większości stanu zachowania należy jednak podkreślić, że zawierają one dużo bardzo cennych informacji z różnych dziedzin. W związku ze zdecydowaną przewagą akt gospodarczych na plan pierwszy wysuwają się zagadnienia z zakresu historii społeczno-gospodarczej i kultury materialnej, przede wszystkim problemy związane z historią wsi. Można je również wykorzystać przy badaniach nad rozwojem przemysłu i stosunków kapitalistycznych. W związku z tym, że właściciele dóbr mieli prawa patronatu nad szkołami istniejącymi w obrębie ich posiadłości, w zespołach majątkowych zachowały się liczne materiały dotyczące budowy i utrzymywania szkół oraz obsadzania stanowisk nauczycieli. Stanowią one cenną dokumentację do historii rozwoju oświaty i szkolnictwa. Podobnie rzecz się ma z materiałami dotyczącymi nadzoru właściciela dóbr nad podległymi mu gminami wiejskimi, czy też ukazującymi stosunki między dworem i Kościołem w związku ze sprawowaniem prawa patronatu nad kościołami. Wszystkie te akta mogą być wykorzystywane zarówno przez badaczy, piszących prace magisterskie studentów, jak też mogą być przydatne lokalnym społecznościom poszczególnych wsi w ramach tak modnego dzisiaj odtwarzania historii swojej miejscowości.

Beata Grelewicz

BESTAND UND ORDNUNGSWEISE DER GÜTTERAKTEN
IM STAATSARCHIV ZIELONA GÓRA AM BEISPIEL DES BESTANDS
„HERRSCHAFT DEUTSCH WARTENBERG”

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Artikel behandelt die Probleme der Ordnungsweise der Gütterakten im Staatsarchiv Zielona Góra am Beispiel des Bestands „Herrschaft Deutsch Wartenberg”. Die Schloßarchive wurden von den einzelnen Adelsfamilien gegründet. Dort fand man die Lehens- und Verwaltungsakten, aber auch die einzelnen Informationen über das Leben und das politische Engagement der Mitglieder der hiesigen Familien. Die schlesischen Schloßarchive bezeichnet man heute als sehr spezifisch. Bei ihrer Entstehung war selbst das Gut und nicht die Person des Eigentümers wichtig. Die Hauptrolle spielen natürlich die Herrschaftsakten, die die politisch-administrativen Sachen der ganzen Güterkomplexen betrafen. Auf dem zweiten Platz stehen die Wirtschaftssachen. Sie geben die Informationen über die ökonomische Verwaltung. Als vereinzelt sehen wir die persönlichen Notizen der ganzen Adelsfamilien.

Im ersten Teil des Artikels wurde der Inhalt des Bestands „Herrschaft Deutsch Wartenberg“ dargestellt, mit genauem Hinblick auf die drei Gruppen der Materialien, wo auch die bestimmten Serien beschrieben wurden. Im Bestand „Standesverwaltung“ sehen wir: Verfassung und Verwaltung, Gemeindesachen, Fürsorgesachen, Hospitalsachen, Kirchen- und Schulsachen, Militärsachen, Polizeisachen. Im zweiten Teil – „Herrschaftsverwaltung“ wurden die Serien von Kanzleisachen, Vermessungs- und Grenzregulierung, Ablösung- und Gemeinheitsteilungssachen, Dismembrationssachen, Grundakten von den bäuerlichen Nahrungen, Eigentumssachen, Verpachtungen, Streitigkeiten, Wirtschaftssachen, Forstsachen, Jagdsachen, Brennerei, Schneidemühle, Ziegeleien, Bausachen, Finanzsachen, Chatouillesachen, Bäckerei. Das dritte Teil ist „Familienarchiv“ mit allen dazugehörigen Informationen über die letzten Besitzer der Herrschaft.

Das zweite Teil des Artikels wurde der Charakteristik des Archivs und der Bestandsordnungsmethoden gewidmet.